

O konjunkciách v reči matky orientovanej na dieťa

Alexandra Brestovičová, Technická univerzita v Košiciach, brestovicova@gmail.com

Kľúčové slová: reč matky orientovaná na dieťa, frekvenčný slovník, najfrekventovanejšie konjunkcie, prototypová lexika, simplifikácia a klarifikácia

Key words: motherese, frequency lexicon, most frequent conjunctions, prototypical lexis, simplification and clarification

0 Úvod. Novorodenci a dojčatá v našej societe žijú vo vysoko štruktúrovanom sociálnom svete, ktorý vytvára matka neverbálnym a verbálnym správaním počas starostlivosti o ne a v rámci naplňovania ich základných fyzických, sociálnych a emocionálnych potrieb. Deti už v ranom veku postupne nadobúdajú komunikačnú kompetenciu a prostredníctvom reči sú socializované do jazykového spoločenstva. Hlavnú úlohu v tomto procese zohráva reč matky orientovaná na dieťa (ďalej RMD), ktorá označuje spontánne, situované prehovory, v ktorých je dieťa individuálnym alebo kolektívnym adresátom (Slančová, 1999, 22). V našej societe je matka zvyčajne primárnou opatrovateľkou dieťaťa a jej reč je sústredená a zameraná na dieťa, ktoré už od najmenšieho veku zapája do protodialógov¹ a tým ho učí nielen jazyk, ale aj štruktúru dialógu dávno predtým, ako dieťa vie plnohodnotne reagovať (ibid.). Matka komunikuje v rámci špecifického zjednodušeného registra s posilnenou expresívnou zložkou a vysokou mierou redundancie (ibid. 30) v porovnaní s rečou medzi dospelými. „Reč matiek s predverbálnymi deťmi môže slúžiť dvojakým cieľom, ako input pre osvojenie si jazyka a ako socializačný prostriedok pre kultúrne primeranú komunikáciu. Matky nadväzujú konverzáciu s novorodencami ako s potenciálnymi komunikačnými partnermi a interpretujú detské správanie ako úsmev, pohľad alebo vokalizáciu ako zmysluplné. Deti hrajú aktívnu rolu a tiež regulujú správanie matiek. Vďaka komunikácii matka – dieťa sú deti socializované, keďže integrujú správanie sa matky a jej reč do svojho vývoja“ (Toda – Fogel – Kawai, 1990, 280). Jedným z najdôležitejších znakov RMD je situatívnosť. Podľa C. Snowovej: „Matky vyslovujú vysoko prediktabilné poznámky o vysoko prediktabilných témach“ (in Slančová, 1999, 33). Protodialóg matky s dieťaťom sa viaže na osoby a predmety bezprostredne prítomné v komunikačných udalostiach, čo umožňuje dieťaťu dešifrovať význam slov a viet. Podľa stručnej charakteristiky amerických sociolingvistov RMD zahŕňa krátke, jednoduché, na dieťa zamerané výpovede, opakovania, oslovenia dieťaťa, časté používanie otázok a zmenu v rečových registroch s vývojom dieťaťa (Toda – Fogel – Kawai, 1990, 281). Cieľom nášho príspevku je charakterizovať úlohu konjunkcií v RMD, určiť najfrekventovanejšie konjunkcie, zamyslieť sa nad vplyvom prototypových konjunkcií na ranú ontogézu reči a porovnať výsledky našej analýzy s analýzami týkajúcimi sa niektorých iných registrov v slovenskom jazykovom prostredí.

1 Metódy. Východiskovým materiálom našej analýzy sú videonahrávky zaznamenávajúce spontánnu komunikáciu matiek s deťmi v predverbálnom štádiu reči v domácom prostredí v štandardných situáciách (kŕmenie, prebaľovanie, kúpanie, hra a ukladanie na spánok). Výskumný materiál obsahujúci dialógy troch matiek s vlastnými prvorođenými deťmi Martinom, Janou a Ninou bol získaný v rokoch 2002 – 2003 a je vlastníctvom virtuálneho laboratória detskej reči. Kvantitatívne ide o súbor vo veľkosti takmer 66 tisíc performatívne použitých slov (P). Výskumný materiál zachytáva 24 hodín komunikácie matky s dieťaťom, realizovaných raz mesačne po dobu ôsmich mesiacov. Výskumná vzorka je kvantitatívne rovnomerne rozdelená; t. j. pri každej z troch matiek

pracujeme s ôsmimi hodinami záznamu. Transkripcia je realizovaná v transkripčnom systéme CHAT pre program CLAN a zaznamenáva aj opisy situácií a činností, a teda nie je zbavená situačného kontextu.

Naším cieľom je pomocou štatistických metód, poradím lexémy (L) vo frekvenčnom slovníku (FS) RMD, charakterizovať prototypovú lexiku v rámci jednotlivých slovných druhov registra reči matiek orientovanej na dieťa v ranom štádiu jeho vývinu, t.j. do objavenia sa prvých slov dieťaťa v slovenskom jazykovom prostredí². „Pojmová náplň termínu prototyp sa v priebehu rozvíjania prototypovej teórie dost' výrazne menila. Spočiatku sa za prototyp považoval najlepší exemplár kategórie ... potom sa prototyp chápal ako kognitívny výtvor, ktorý sa vyznačuje tým, že má najviac spoločných vlastností s ostatnými exemplármi kategórie...“ (Dolník, 1994, 59). J. Dolník neskôr uviedol: „Prototypové je teda to, čo je štandardne preferované...Hodnotiace štandardy majú empirický podklad. Sú späté so silou zakotvenosti entít v skúsenostnom svete subjektu, a teda aj frekvenciou výskytu v jeho empirickom poli...“ (Dolník, 2007, 109). Uvedomujeme si, že slovné spojenie prototypová lexika je zjednodušeným mentálnym modelom pri interpretácii lexikálnych javov. E. Roschová hovorí: „...to, že vôbec hovoríme o prototypoch, je proste pohodlná gramatická fikcia, v skutočnosti máme na mysli súdy o stupni prototypickosti...“ (in Lakoff, 2006, 55). Irena Vaňková (2005, 83) dodáva, že prototypy sú orientované výrazne subjektívne. Vychádzajú z nepresnej generalizácie a ukazujú miesto danej veci v jazykovo-kultúrnom obraze určitého spoločenstva. Prototyp (resp. stereotyp) je vlastný prirodzenému prístupu k svetu, ktorý nevyklučuje subjektívny aspekt, emocionalitu a hodnotenie.

V tomto príspevku sa zameriame na najfrekventovanejšie (prototypové) konjunkcie v RMD, na ich kontextové použitie a interpretáciu.

2 Výsledky. Konjunkcie sú najmenej zastúpeným slovným druhom v RMD. Ich repertoár pozostáva len z 20 členov, čím nedosahujú ani 1% (0,6%) v zastúpení L jednotiek vo FS RMD. Spojky ako operátory participujúce na vnútrovetných a súvetných vzťahoch (Kesselová, 2003, 51) sú v reči matiek využívané periférne, pretože RMD je charakteristická svojou situatívnosťou, krátkosťou výpovedí, simplifikáciou a emocionálnosťou, ktorá takmer nepotrebuje spájacie výrazy na vyjadrovanie abstraktnejších vzťahov. Performatívne boli konjunkcie zaťažené v reči matiek menej ako 1% vypovedaných slov (0,89%), kým už učiteľky materských škôl v dialógu s deťmi ich využili v rozsahu od 3,96% v najmladšej vekovej skupine po 8,68% v 6. súbore (Slančová, 1999, 180) a u detí mladšieho školského veku pozoruje J. Kesselová prudký kvantitatívny nárast spojok, ktoré predstavujú 14,5% všetkých prostriedkov spontánneho ústneho komunikátu, čo je kvantitatívne porovnateľné s výskytom substantív (2003, 51).

RMD sa uvedomuje na pozadí vzájomnej verbálnej komunikácie dospelých a ide pri nej o špecifický posun. Pri porovnaní zastúpenia slovných druhov v RMD s výskumom M. Šimkovej (2011) o hovorenom korpuse reči dospelých medzi sebou vidíme základné rozdiely v používaní konjunkcií, interjekcií a partikul. M. Šimková v tabuľke pod hlavičkou s-hovor-3.0 2011 uvádza ako 4. najfrekventovanejší slovný druh spojky, 5. častice, 6. predložky, 7. adjektíva, 8. príslovky, 9. číslovky a posledný citoslovčia. (porov. ibid. 331). V RMD patria častice a citoslovčia k centrálnym slovným druhom, kým spojky sú najmenej zastúpeným slovným druhom. Rovnako ako v hovorenom korpuse sú v RMD v reči (P jednotky) najviac zastúpené verbá, pronominá a substantíva, avšak partikuly sú tu zastúpené rovnako často ako substantíva a za nimi nasledujú interjekcie. Menej zastúpené slovné druhy v reči matiek sú adverbia, prepozície, adjektíva, numerálie a konjunkcie. Špecifickosť registra RMD v rámci zaťaženia slovných druhov teda vidíme na posune abstraktných spojok zo 4. miesta v reči dospelých v hovorenom korpuse na posledné miesto v RMD.

Pre komunikáciu dospelých s dieťaťom v ranom veku v slovenskom jazykovom prostredí je z pohľadu syntaxe, ktorú sme skúmali na inom súbore dát, typické používanie

jednoduchých dvojčlenných viet (63%) tvorených predmetovými slovesami s väzbou na objekt (dominantne v akuzatívne a datívne) alebo vety typu predikát – adverbálne určenie (dominantne miesta a spôsobu). Ak sa vyskytnú súvetia (17%), ide o prevahu hypotaktických súvetí, ktorých počet v našom výskume syntaktických aspektov dialógu dospelého a dieťaťa do dvoch rokov veku (Brestovičová, 1999, 88) bol dvakrát väčší ako počet parataktických súvetí. Preto neprekvapuje, že najviac používané konjunkcie v reči matiek orientovanej na dieťa v ranom veku (v RMD) sú hypotaktické spojky: *aby* (112), *že* (77), *keď* (60), *lebo* (47) a *či* (34).

Toto zistenie je zaujímavé aj z toho hľadiska, že v ontogenéze reči sa spojky javia ináč. J. Kesselová v najnovšej štúdiu uvádza: „Výsledky získané kvantitatívnou i kvalitatívnou metódou (dáta z rodičovskej reflexie 702 detí a longitudinálne transkripty do 3 rokov štyroch detí) sú konzistentné a preukazujú, že obdobie 2. – 3. roku veku dieťaťa je obdobím intenzívneho osvojovania spojok a s nimi spätých syntaktických vzťahov. Komunikačne najviac zaťaženým jadrom spojkového subsystemu sú spojky *a, aj, ale, lebo, aby, že*; idiolekt jednotlivých detí obsahuje aj ďalšie spojky a relatíva *či, ako, čo, keď, alebo*“ (Kesselová, 2013, 193). A teda, aj keď v RMD dominuje hypotaxa, deti si najprv osvojujú parataktické konektory. Spolu s D. Slančovou sa nazdávame, že to môže byť dôkaz toho, že vzhľadom na kogníciu je niečo, čo je dieťaťu vrodené (postupné prepracovanie od parataxy k hypotaxe, s prienikmi) a teda, že z hľadiska gramatiky nemôže dieťa preskočiť niektoré štádiá. Spojky sú podľa výskumu J. Pačesovej posledným slovným druhom, ktorý si deti osvojujú (Pačesová, 1979, 121). V našom longitudinálnom výskume ranej ontogenézy reči jedného dieťaťa bola prvou vyslovenou spojku odporovacia priradovacia spojka *ale* vo vete: „Mama nevie opraviť, ale taťko vie.“ A časovo za ňou nasledovala hypotaktická spojka *lebo* v spojení s vylučovacou spojku *ani*: „Ideme na nákup, *lebo* nemáme *ani* chlebík, *ani* rožky, *ani* syr“ (Brestovičová, 2003, 199).

V hovorenom spontánnom prejave medzi dospelými je podľa J. Findru (2004, 207) časté „jednoduché bezspojkové priradovanie viet v súvetí (juxtapozícia). Preto má parataxa výraznú prevahu nad hypotaxou.“

Prototypová spojka RMD je hypotaktická spojka *aby* (112), ktorá je viacfunkčná. „V základnom význame sa používa ako účelová spojka. Ďalej sa používa ako príčinná, dôsledková, účinková a podmienková spojka a napokon ako hypotaktická spojka na čele predmetových, prívlastkových a podmetových vedľajších viet. Výnimočne sa ňou vyjadruje priradovanie v tzv. nepravých účelových vetách“ (Ružička, 1966, 702).

Spojka *aby* je v RMD základná účelová a príčinná spojka. Matky pomocou nej zdôvodňujú a vysvetľujú účel alebo príčinu vlastného konania alebo dôvod, prečo má dieťa konať tak, ako ho matka nabáda. Týmto spôsobom skracujú sociálnu vzdialenosť medzi nimi a komunikačne a kognitívne menej kompetentným dieťaťom, pretože mu objasňujú vlastné správanie a symbioticky ho doň pomocou reči zahŕňajú. Najviac ju ako účelovú a príčinnú spojku zaťažila Ninina matka (70), napr. *utrieme dáme čistú plienočku dobre? aby neštipkalo tam nič, pozri ešte ták # ták aby bolo teplúčko, musíme sa pozapínať aby ti zimka nebola, musíš nahlas aby sme ťa počuli # agú* (v súbore Nina 2), *da* (mamka) *kombinezku dobre? vonku je zimka # aby sme nezamrzli nó, ty sa držíš aby si nepadla?* (Nina 4).

Martinova matka ju použila 26 ráz počas ôsmich hodín. Na čele predmetovej vety len marginálne, napr. *chceš aby som ťa zdvihla?* (v súbore Martin 1).

Táto konjunkcia bola využívaná pri pripájaní účelových a príčinných vedľajších viet, napr. *musíme si dobre chytiť Martinka # aby nám neuplával, ták # ponatierame Martinka aby sa nám nezaparil # tak!* (Martin 1), *počkaj tuná dáme toto preč aby si sa nešmykol* (Martin 2), *počkaj napravíme aby si # dobre sedkal* (Martin 5).

Janina matka komunikačne použila spojku *aby* 16 ráz. Prototypovo pri pripájaní účelových a príčinných viet, napr. *Jani Jani pozri na mamku aby si sa nezľakla* (v súbore Jana

1), *rýchlo vyzlečieme Janulu dobre? aby nám vodička nevychladla* (Jana 2), *aj čepček dáme na hlavu áno? aby si bola ako bába / bábika* (Jana 4).

Okrajovo sa *aby* vyskytlo pri pripojení vedľajšej vety predmetovej, napr. *či chceš aby tá mamka krmila?*(Jana 2).

Pri spojke *aby* vieme potvrdiť vplyv RMD na ontogenézu osvojovania si spojok. *Aby* je podľa výskumu J. Kesselovej druhá najfrekvencovanejšia hypotaktická spojka po *lebo*. J. Kesselová uvádza: „Účelové vety podávajú obraz o svojských predstavách dieťaťa o zmysle prebiehajúcich činností. Najbežnejšou podobou účelových viet v ranom veku sú však situačné komentáre k bežným činnostiam, pričom účelové vety sú konsitučné komentáre odpozorované z reči dospelých orientovanej na dieťa alebo majú oporu v skúsenostnom kontexte dieťaťa“ (Kesselová, 2013, 191).

Spojka *že* (77) je základná hypotaktická spojka. „Jej základná funkcia je čisto gramatická: vyjadruje závislosť jednej vety od druhej. Má rozličné významy“ (Ružička, 1966, 740). Spomedzi nich sa v RMD prototypovo uplatňuje význam pripájania vedľajších viet predmetových. „Spojka *že* uvádza predmetové vedľajšie vety, ktoré majú oznamovaciu povahu a závisia od slovies istého významu“ (ibid.) Spojka *že* má funkciu vyjadriť sématicko-syntaktické vzťahy po slovesách hovorenia, myslenia a zmyslového vnímania.

Že v RMD najčastejšie pripája vety po verbách *cogitandi* *vedieť* a *myslieť*, napr. *ó j o j ja viem že to je take nepríjemné* (Jana 4); *ty si myslíš že ti tam pôjde mliečko?*(Nina 5); *tak ja už neviem neviem že či chceš, dobre a myslím že sme dopapali, a ty myslíš že to je mlieko na pitie?*(Jana 2); *no á no a zlatinko ja viem že by si spal maminu ruku rád* (Martin 2), *ja viem že kamera je zaujímavejšia, ja viem že ty si veľký výskumník ale musíme nejako to body zapnúť, ja viem že by si chcel okoštovať aj kameru a postláčať gombičky* (Martin 5).

Menej po verbe *videndi* *vidieť* a verbe *dicendi* *porozprávať*, napr. *a porozprávaš aj že maš aj naušnice nové?*(Nina 4); *vidíš že vieš papat'* (Jana 2).

Spojka *že* sa uvádzajú aj podmetové vedľajšie vety, ak sa v prísudku nadradenej vety vyjadruje existencia, stotožnenie, hodnotenie alebo isté pôsobenie (ibid.).

Konjunkcia *že* pripája v RMD podmetové vedľajšie vety v súboroch Jana, napr. *a hlavne že sa ti páči nová vec* (Jana 2), *zdá sa že nebudeme prepínať* (Jana 3).

Hypotaktická spojka *keď* (60) má všeobecný časový význam. „Spojka *keď* je univerzálnym výrazivom vzťahov chronologickej sukcesívnosti...“ (Kesselová, 2003, 55). V RMD vyjadruje časové okolnosti vo vedľajších vetách príslovkových časových, napr. *kto tak robí keď papá?*, *no to ťa naučím keď budeš veľká* (Nina 6); *ťap ťap ťapi ťap / keď vyrastiem budem chlap* (rutina v súbore Martin 1), *no aha že to padne keď to bude chytať* (Martin 6); *lebo bude zima keď vyjdeme z tejto izby áno?* (Jana 1), *tu je mamka v záhrade a tu je mamka keď bola maličká* (Jana 6).

Keď sa však v RMD najčastejšie používa vo vedľajších vetách príčinných, pomocou ktorých matky vysvetľujú svoje konanie, napr. *a hlavičku nebudeme dnes umývať keď máš soplík dobre?* (Nina 7); *teraz budeš jačať že keď ťa prevrátim naspäť, chrbátik natrieme keď už tak natrčaš pekne* (Martin 5); *ale keď si kýchneš musíme to odsat'* (Jana 1) alebo príčiny fyzického stavu dieťaťa, napr. *ale pre Ninku dobre keď ju bolia d'asienska pojdu zúbky # však?*(Nina 4), *no nech počujem také správne grgi grgi poriadne keď už si sa tak napapal dobre* (Martin 3).

Keď sa často vyskytuje aj vo vedľajších vetách podmienkových, napr. *dobre keď nechceš papat' dáme neskôr* (Nina 7), *ja ti všetko spapám keď nebudeš rýchlo papat'* (Nina 8); *dám ti masla na parôžky / keď ich nevystrečíš von podpálím ti dom* (rutina v súbore Martin 1), *no keď nič iné tak aspoň tričko do pusinky že?*(Martin 5); *keď chceš sama piť tak pi sama* (Jana 2), *no keď tam chceš dôjsť musíš sa postaviť a prejsť krôčik, keď máš toľko energie tak choď!* (Jana 5).

Spojky *lebo*(47) a *aby* (112) dominantne zastupujú v RMD príčinnno-účelové vzťahy. Spojka *lebo* je v dnešnej spisovnej slovenčine „najčastejšou príčinnnou hypotaktickou spojkou“ (Ružička, 1966, 683). Spojka *lebo* je najpoužívanjšou hypotaktickou spojkou v reči detí v ranom veku. V RMD matky pomocou tejto spojky vysvetľujú svoje konanie, a tak skracujú sociálnu vzdialenosť medzi nimi a dieťaťom, napr. *no počkaj osušku odložť # mama lebo je mokrá # a zoberieme plienocku* (Nina 5), *maminka ťa dá dole lebo tak sa nám zle pijká, aj krk lebo je taký špinavý* (Nina 6), *ty sa zlostíš lebo sme zabudli tvoju lyžičku?* (Nina 8); *mama si musí takto lažkať lebo # jaj nevládze* (Martin 3); *tak ešte pod krčikom natrieme olejom dobre lebo tam máš tie faldy* (Jana 1), *tak tak dám iba toto lebo je už dosť teplo* (Jana 2).

Osobitnú pozornosť si zasluhuje frekvenčne vysoko zaťažená homonymná spojka *či* (64), ktorá zastáva funkciu konektora v hypotaktických i v parataktických súvetiach v RMD. Spojka *či* je predmetovou hypotaktickou spojkou a vylučovacou parataktickou spojkou v RMD. „Výpovede so spojkou *či* majú postojovú komunikačnú funkciu. Hovoriaci nimi buď konštatuje neistotu, váhanie, alebo úsilie túto neistotu odstrániť“ (Kesselová, 2003, 62). Neistota u Nininej matky je najmä spájaná s verbami videndi *pozrieť*, *vidieť* v hlavnej vete hypotaktických súvetí, napr. *pozrieme či kakala?*, *pozrie mamka či už sa ti zahojilo na rúčke* (Nina 3), *mamka nevidí či ešte v pusinke voľačo máš* (Nina 6).

U Martinovej matky ide z pragmatického hľadiska o úsilie neistotu odstrániť v spojení s výzvou na konanie a slovesom *skúsiť* v hlavnej vete, napr. *no skúsime či to pôjde* (Martin 1), *teraz druhý okoštuj či je dosť dobrý* (Martin 3), *no skús či sa to dá* (Martin 6).

Janina matka vyjadruje váhanie aj v spojení so slovesom *nevedieť* v hlavnej vete hypotaktických súvetí, napr. *tak ja neviem či ti to chutí* (Jana 2), *ale neviem či to nekazíme náhodou* (Jana 6).

Z parataktických spojok sú v RMD najviac komunikačne zaťažené *a* (58), *alebo* (50), *či* (30), *aj* (23), *tak* (16) a *ale* (11).

Polyfunkčné „a“ funguje v RMD dominantne vo funkcii partikuly, 89% z 1216 použití počas 24 hodín. Pomocou partikuly *a* matka „...aktualizuje, subjektívne odtieňuje svoj vzťah k obsahu výpovede alebo jej časti“ (Findra, 2004, 71), napr. *a kam ty chceš utiecť? a povieš agu?* alebo *a pozri aké krásne jabĺčka!* (porov. štúdiu o partikulách, Brestovičová, 2013).

Vo funkcii spojky sa *a* v reči matiek použila spolu 58 rás, čím sa stalo najviac zaťaženou parataktickou spojkou.

Lexéma *a* bola využitá ako zlučovacia parataktická spojka Janinou matkou 20-krát, napr.: *Pod' do sedačky a v sedačke budeš trošku papať akože detskú ryžu. No pozri otočíme ho a ideme. Umyjeme ták a teraz to musíme zmyť. Dáme len ponožtičky a tieto tepláčky. Vezmeme Janku a posadíme.*

Počas ôsmich hodín túto lexému vo funkcii parataktickej spojky Martinova matka použila len 21 rás, napr. *Gate a ponožky mám a mám z toho veľkú radosť* (hovori za syna hlasom „druhého ja“). *Toto sa tebe páči a ešte byť prilepený na mame. Hí už je tu a už sa na nás pozerá. Málo si sa napapal a teraz chceš znova papať však?*

Nininou matkou bolo *a* vo funkcii spojky použité 17 rás, napr: *Jogurtík mamka papala a Ninočka bude mliečko. Mamka zoberie osušku a spolu sa poutierame. Ideme sa okupkať a spinkať. A zoberieme a umyjeme poriadne. Dáme pusu tatinovi a pôjdeme spinkať áno?* Táto spojka pripájala aj odporovacie súvetia, napr. *Ty chceš kopkať a nemáš kde.*

Ako sa mení diskurz a deti sú verbálne kompetentnejšie počet použitia tejto konjunkcie narastá. D. Slančová uvádza v reči učiteliek materských škôl orientovanej na dieťa približne rovnaké komunikačné využitie funkčne homonymnej lexémy *a* vo funkcii partikuly (436 rás) a konjunkcie (411 rás), a to na prvom frekvenčnom mieste v oboch prípadoch (porov. Slančová, 1999, 180). Rovnako J. Kesselová u detí mladšieho školského veku pozoruje

dominanciu spojky *a*, ktorá zastupuje až tri štvrtiny všetkých spojkových realizácií v detskom komunikáte (2003, 51).

Druhou komunikačne najfrekventovanejšou priradovacou spojkou je v RMD vylučovacia spojka *alebo* (50). Janina matka ju použila len raz v súbore Jana 2, pretože na vyjadrenie vylučovacieho vzťahu používala spojku *či* (30) v podobnom zastúpení ako ostatné dve matky spojku *alebo*: *a dáme už pančušky dobre? alebo myslím ási nedáme.*

Ninina a Martinova matka ju zaťažili takmer rovnako, 27 a 22 ráz, napr. *Ninočka a povieš mi # povieš mi tak pekne ako ty vieš? Agú /Ninka / alebo budeš hajat? (Nina 2), dáme preč? alebo to budeš papať?(Nina 4); už si dopapal # miláčik? alebo ešte budeš papať?(Martin 1), tuná zober si kačičku alebo krhličku (Martin 3).*

Tretia najviac využívaná parataktická spojka je v RMD *či* (30). V parataktických vylučovacích spojeniach ju dominantne používala Janina matka, napr. *teraz čo? zajko či liena?(Jana 2), bociana či vtáčiky?(Jana 4), teraz dáme naspäť či ešte vyberieme čísla?(Jana 5), tak ty sa chceš zdvíhať či budeš len vyhadzovať?(Jana 6), no tak čo pozeráme platňu či tuleníka?(Jana 8).*

Marginálne sa *či* používa na rektifikáciu matkinej výpovede, napr. *Januša na mamku pozeraj či na knižku (Jana 1), ó zase tu prešiel ten čmeliak či čo to bolo (Jana 3); si papala čajík či pila (Nina 6).*

Spojka *aj* (23) ako viacnásobná spojka má gradačný význam. Spojka *aj* bola v reči Janinej matky počas ôsmich hodín použitá štyrikrát, a to pri vyratúvaní v opakovanom výraze *aj – aj*: *aj mamka aj Janka išla na hrušky (Jana 5) a v súbore Jana 8: vieš ukázať aj noštek aj ústa aj uši.*

V reči Nininej matky 10 ráz, napr. *tak dam aj na nožičky aj na ručičky (Nina 2), hí aj tu je aj tu je (Nina 6), vezmeš si aj jedného aj druhého?(Nina 8).*

Lexéma *aj* vo funkcii spojky bola Martinovou mamou zaťažená 9 ráz, v súboroch: Martin 1: *aj jednu aj druhú nožičku, aj za nos aj za bradu, Martin 5: aj loptičky aj mama že? a Martin 8: hí aj Martinko je tam aj mama je tam, ty dáš aj nedáš že?.*

Ako dôsledková parataktická spojka bolo *tak* využité dovedna 16 ráz. 11 ráz Janinou matkou, napr. *lienka sa veľa najedla tak ide ťažko, keď chceš sama piť tak pi sama, všakže už sme ho (kočik) preskúmali tak už si doňho môžeme hopkať.*

Štyri razy Martinovou matkou napr. *keď hotovo tak hotovo, keď máš ručičku tak pozeraj ručičku, no keď nič iné tak aspoň tričko do pusinky, len # keby ti ich mama išla teraz utierať tak by sme tu vlastného slova nepočuli že?*

Nininou matkou len raz v spojkovom výraze: *tak sme nechceli umývať hlavu aj tak ju máš celú mokrú.*

Adverzatívna konjunkcia *ale* (11), ktorá je v reči učiteliek materských škôl aj v reči detí mladšieho školského veku medzi prvými desiatimi najfrekventovanejšími spájacími prostriedkami, je v RMD zastúpená skromne. *Ale* rovnako ako *a* a *aj* zastáva dominantne v reči matiek funkciu partikuly alebo sa významom blíži k interjekcii, napr. *ale ale ale ty už dávno vieš gu gu gu!*

Z 266 ráz vyslovených *ale* bolo vo funkcii spojky Martinovou mamou využité len 5 ráz, a to v súboroch Martin 3: *no ja viem že to sa ti nepáči ale to vydržíš chvíľočku, no mama ti ešte podrží nohy na kúsku ale # už veru nie, ja viem že kamera je zaujímavejšia # ale môžeš sa trošku pohrať no, ja viem že ty si veľký výskumník ale musíme nejako to body zapnúť (Martin 5), tato má kameru ale nemôžeš chytiť kameru zlatko (Martin 6).*

Janina matka použila túto spojku len 4 razy: *Janka miláčik to je vynikajúce ale vatičku dáme naspäť ano?(Jana 2), ja som skackal po lúčke ale prišiel som až tu (hrá divadlo v súbore Jana 3), pekne chodíš ale si nejaká nespokojná, to bolí ale ty sa tešíš však? (Jana 4).*

Ninina matka komunikačne zaťažila odporovaciú spojku ale dvakrát: *budeme papkať ale najprv musíme vymeniť plienočku* (Nina 2), *ja nie som na papanie ale svietim* (hovoriť za hračku v súbore Nina 7).

3. Záver. RMD sa uvedomuje na pozadí vzájomnej verbálnej komunikácie dospelých ako zjednodušený register s vysokou mierou redundancie a posilnenou expresívnou zložkou. Konjunkcie sú najmenej zastúpeným slovným druhom v RMD a sú tiež posledným slovným druhom, ktorý sa objavuje v ranej ontogenéze reči. Simplifikácia a klarifikácia v tejto komunikácii vzhľadom na kognitívne schopnosti recipienta (porov. Slančová, 1999, 200) oproti reči medzi dospelými sa ukazuje na minimálnom zastúpení slovného druhu spojky, ktoré vyjadrujú abstraktnejšie vzťahy, a na ich využití v reči matiek ako najmenej zaťaženého slovného druhu oproti použitiu v reči dospelých, kde zastávajú štvrté miesto. Na rozdiel od ranej ontogenézy reči a spontánnej reči medzi dospelými sa v RMD prototypovo využívajú hypotaktické spojky *aby, lebo, že, keď* na vyjadrenie príčinnno-účelových vzťahov v situačných komentároch k bežným činnostiam. Účelové vzťahy sú vyjadrované spojkou *aby* a príčinné vzťahy spojkami *lebo* a *keď*. Matky pomocou príčinnno-účelových hypotaktických vzťahov zdôvodňujú svoje konanie, a tým vyjadrujú nielen vzájomnú spoluúčasť, ale aj zoslabujú sociálnu vzdialenosť medzi nimi a adresátmi. Situatívny charakter RMD sa ukazuje na vysokom využití lexém *a, aj, ale* vo funkcii častíc ako situačných konektorov (až 90% výskytov), menej vo funkcii parataktických spojok.

Poznámky

¹ Tento termín použila po prvýkrát C. Threvathenová na opis výmeny „informácií“, keď dospelý odpovedá na zvukový prejav alebo výraz tváre dieťaťa, akoby to bol náznak dialógu (in Slančová, 1999, 22).

² Pozri tiež štúdie o substantívach, verbách, adjektívach, partikulách a prototypovej lexike RMD (Brestovičová, 2011, 2012, 2013).

Literatúra

- BRESTOVIČOVÁ-ŠÁNDOROVÁ, A.: Syntaktické aspekty v dialógu dospelého a dieťaťa. Diplomová práca. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 1999. 95 s.
- BRESTOVIČOVÁ, A.: Ontogenéza verbálnej interakcie v ranom období vývinu dieťaťa. Rigorózna práca. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2003. 234 s.
- BRESTOVIČOVÁ, A.: Lexikálne univerzálie v reči matiek orientovanej na dieťa. In: Zborník príspevkov zo 7. študentskej vedeckej konferencie. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2011, s. 738 – 746
- BRESTOVIČOVÁ, A.: Charakteristika substantív v reči matiek orientovanej na dieťa. In: Zborník príspevkov z konferencie Centra excelentnosti Filozofickej fakulty v Prešove z dňa 4.11.2011 Jazyk – médiá – text – preklad II. V tlači.
- BRESTOVIČOVÁ, A.: Verbálna lexika v reči matiek orientovanej na dieťa. In: Zborník príspevkov z 8. študentskej vedeckej konferencie. Prešov: Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2013, s. 780 – 792.
- BRESTOVIČOVÁ, A.: Dobrý, malý, pekný, šikovný. (K adjektívnej lexike v reči matiek orientovanej na dieťa v raných štádiách vývinu). In: Jazyk a kultúra, roč. 3, č. 11/2012.
- BRESTOVIČOVÁ, A. – STRIEŠKOVÁ, A.: Komparatívny výskum adjektív v reči matky a dieťaťa. In: Zborník príspevkov z konferencie Centra excelentnosti Filozofickej fakulty v Prešove z dňa 9.11.2012 Jazyk – médiá – text – preklad III. V tlači.
- BRESTOVIČOVÁ, A.: Prototypová lexika v reči matiek orientovanej na dieťa. In: Usta ad Albim Bohemica. Katedra bohemistiky Pedagogickej fakulty v Ústí nad Labem. V tlači.

- BRESTOVIČOVÁ, A.: Partikuly v reči matiek orientovanej na dieťa. In: Slovenská reč. V tlači.
- DOLNÍK, J.: Prototypový prístup k lexikálnej jednotke. In: Studia Academica Slovaca, 23, Vedecký redaktor J. Mlacek. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského 1994, s. 58 – 66.
- DOLNÍK, J.: Prototyp v lexikálnom význame. In: Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej pri príležitosti životného jubilea prof. PhDr. Juraja Furdíka, CSc., v Prešove 5. 12. 2000. Ed. M. Ološtiak. Košice: Vydavateľstvo LG 2007, s. 107 – 113.
- FINDRA, J.: Štylistika slovenčiny. Martin: Osveta 2004. 232 s.
- FOGEL, A. – KAWAI, M. – TODA, S.: Maternal speech to three-month-old infants in the US and Japan, In: Journal of Child Language, roč. 17, 1990, č. 1, s. 279 – 294.
- KESSELOVÁ, J.: Morfológia v komunikácii detí. Prešov: Vydavateľstvo Anna Nagyová 2003. 149 s.
- KESSELOVÁ, J.: Ako si osvojujeme spojky (spojky v ranom štádiu ontogenézy reči). 2013. V tlači.
- LAKOFF, G.: Ženy, oheň a nebezpečné věci. Praha: Triáda 2006, prekl. D. Lukeš. 656 s.
- PAČESOVÁ, J.: Řeč v raném dětství. Brno: Univerzita J.E. Purkyně 1979. 170 s.
- SLANČOVÁ, D.: Reč autority a lásky. Reč učiteľky materskej školy orientovaná na dieťa – opis registra. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove Filozofická fakulta 1999. 278s.
- ŠIMKOVÁ, Mária.: Frekvencia slov a tvarov v súčasnej slovenčine. Slovenská reč, roč. 76, 2011, č. 5 – 6, s. 322 – 333.
- VAŇKOVÁ, I. – NEBESKÁ, I. – SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, L. – ŠLÉDROVÁ, J.: Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kognitivní lingvistiky. Praha: Karolinum 2005. 344 s.

Resumé

The paper deals with conjunctions in the child directed speech of three Slovak mothers talking to their pre-linguistic children. The corpus material consisting of 24 hour transcripts was organized into a frequency lexicon in order to point out the frequency of the parts of speech as well as the lexemes. Conjunctions are the least frequent part of speech and the prototypical ones *in order to* (aby) and *because* (lebo) are used to explain the activities of the mother in order to shorten the social distance of the mother and her infant.

Táto štúdia vznikla v rámci riešenia grantu VEGA 1/0129/12 *Modelovanie rečového vývinu slovensky hovoriacich detí v ranom veku*.